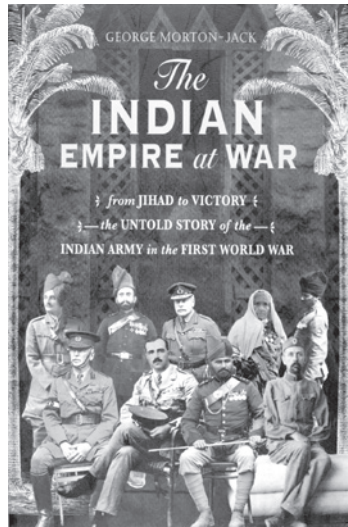

India impeerium maailmasõjas

George Morton-Jack, *The Indian Empire at War: From Jihad to Victory, The Untold Story of the Indian Army in the First World War*. London: Little, Brown, 2018. 582 lk.

I maailmasõjas võidelnud rahvusväeosade teemaga haakub India keisririigi sõjaväe tegevus kõigil ilmasõja rinnetel. India üksuste formeerimisel ja ekspeditsioonivägedena eri sõjatandritele saatmisel on ühelt poolt sarnasusi vähemusrahvuste rahvusväeosade formeerimisega Läänemerest Musta mereni, teisalt aga ka paljurahvuselise liitriigi tüüpi impeeriumide, ennekõike Austria-Ungari, vähem ka Saksamaa sõjavägede komplekteerimisega. Kuid India ei ole Euroopa, India oli Briti impeeriumi meretagune valdus ning India üksustega seondub hulk Euroopas puudunud asjaolusid, nagu rassilised eelarvamused, kliima, religioossed piirangud, toiduküsimus ja palju muud. Ilmasõja rinnetel võitles 1,5 miljonit India sõdurit ja nende panust ei saa kahe silma vahele jätta.

George Morton-Jack on Oxfordi ülikooli lõpetanud noorema põlvkonna Briti ajaloolane, kes elab Londonis. Varem on ta kirjutanud India sõduritest I maailmasõja lääneringel: *The Indian Army on the Western Front: India's Expeditionary Force to France and Belgium in the First World War*, Cambridge Military Histories (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).

Briti India impeerium oli kogum eri staatusega vasallriikidest ja haldusüksustest, mis hõlmas enam-vähem tänapäeva India, Pakistani, Bangladeshit ja Myanmarit. Laias laastus jagunes impeerium Briti otsese koloniaalvalitsuse all olevateks provintsideks ning suuremateks, aga enamasti hoopis sadadeks pisikesteks vasallriikideks, mida valitsesid kohalikud

vürstid, kellel olid protektoraadilepingud Briti valitsusega. Kolmas osa Briti Indiast, mis hoolimata oma väiksusest mängis suurt osa nii India üksuste komplekteerimisel kui ka 20. ja 21. sajandi maailma ajaloos laiemalt, oli sõltumatu puštude hõimuala, mis Pakistanis kandis nimetust Loode-Piiriprovints ja alates 2010. aastast Khyber Pakhtunkhwa. Seda mägist territooriumi Afganistani piiri ja praegusaegse Pakistani Peshawari linna vahel ei ole suutnud kunagi täielikult kontrollida ei Briti koloniaalvõim ega ka Pakistani keskvalitsus. 20. sajandi lõpu ja 21. sajandi alguse Afganistani sõdade ajal oli see ala üks mässuliste tugipunkte, seal tapeti Osama bin Laden ja praegu on see üks Talibani tugialasid. Briti impeeriumi ja mägilaste suhteid reguleeris eraldi õigusakt, *Frontier Crimes Regulation*, mis oli ka Pakistani ja mägilaste suhete aluseks kuni 2018. aastani.

Briti Lõuna-Aasia eraldi valdused ja sõltlasriigid olid Tseilon (Sri Lanka), Nepal ja Bhutan. Briti sõjaajaloo kontekstis on asjassepuutuv Nepal. Sealtn värvatakse alates 19. sajandist gurkha hõimu liikmeid, kelle üksused paistsid silma vapruste, vastupidavuse ja lojaalsusega Briti kroonile. Gurkhade brigaad kuulub Briti armeesse ka tänapäeval.

Kuni 19. sajandi keskpaigani valitses Indiat Briti Ida-India Kompanii. Kompanii formeeris vastavalt oma vajadustele kohalikke väeüksusi, mida juhtisid Briti ohvitserid ja mida rahastati kompanii sissetulekutest. 1857–1858 tõusid indialased Briti ülemvõimu vastu üles. Seda nimetatakse sepoyde (varem eesti keeles ka sipoide) ülestõusuks – sepoy oli üldnimetus Briti teenistuses oleva india sõjaväelase kohta. Ehkki ülestõusu põhjuseks nimetatakse sageli uute padrunite kasutuselevõttu, mille paberkaarte tuli enne laadimist hammastega eemaldada ning mis levinud kuulduste järgi – sõltuvalt kas hindude või islamiusuliste sõdurite seas – olid immutatud veise- või searasvaga, olid suure ülestõusu põhjused laiemad. Enamik sepoyd tõstis relva oma Briti ülemate vastu. Tapeti 6000 eurooplast (15% India Euroopa päritolu elanikest), tapetud ning näljahäda ja epideemiatega tõttu hukkunud kohalikke oli hinnanguliselt üle 800 000. Pärast ülestõusu võttis kuningakoda India valitsemise üle. Kuningat (siis õieti kuninganna Victoriat) esindas kindralkuberner, kellel oli ka asekinga tiitel.

India sõjaväekorralduses oli suur osa hoopis 1902–1909 India ülemjuhatajana teeninud feldmarssal lord Herbert Kitcheneril (1850–1916), kes

1903. aastal reorganiseeris Briti India armee. Nüüdsest koosnes see India armeest – kohapeal värvatud ja alaliselt Indias paiknevast väest Suurbritanniast komandeeritud ohvitseride juhtimise all, ning Briti armeest Indias: rotatsiooni korras Indiasse paigutatud Briti üksustest.

Briti armee on üldist sõjaväeteenistuskohustust rakendanud ainult lühikest aega maailmasõdade ajal. Üksused komplekteeritakse lepingulistest vabatahtlikest. India armees oli üle saja jalaväerügemendi ja pool-sada ratsaväerügementi ning lisaks suurtükivägi, inseneriüksused, tagala ja logistika. Briti üksuste komplekteerimise süsteem oli teistsugune kui Mandri-Euroopa riikidel. Sõjaväe alusühik on rügement, sõduri ja ohvitseri kodu, kuhu ta värvati, kus ta sai väljaõppe ja kust saadeti vajadusel sõtta või operatsioonile. Esialgu olid rügemendid ühe pataljoni, alates 1914. aastast kahe pataljoni suurused, pataljoni kuulus 750–1000 meest. Rügemendist saadeti pataljonid rindele, kus need liideti brigaadideks koos tuletoetus-, logistika ja tagalaüksustega ning allutati kõrgematele väejuhatustele.

Sõjaväeteenistus oli Briti Indias auväärne. Esiteks maksti seal võrreldes enamiku ülejäänud indialaste tegevusvaldkondadega korralikku palka. Teiseks saadi sõjaväes väljaõpe ja haridus. Ning kolmandaks oli sõjaväelane alati suurema au sees kui päevast päeva põllul rügav talumees. Pärast sepoyde ülestõusu rakendati India armee komplekteerimisel rassilis-rahvuslik-religiooset printsiipi, mis kaudselt põhines India kasti-süsteemil. Rahvad klassifitseeriti sõjakateks (*martial race*) ja füüsiliselt nõrgemateks mittesõjakateks (*non-martial race*) ning sõdureid värvati üldjuhul esimeste seast. Nende hulka kuulusid islamiusulised belutšid ja Loode-Piiriprovintsi rahvad, sikhid, Nepali gurkhad, hindudest radžputid jt. Loomulikult oli igal rahval või etnilisel või usulisel rühmal eraldi üksus. Ohvitserid olid enamasti britid, kes olid oma ohvitseriaustme saanud kuningalt (nn *King's Commission*), kuid nende seas oli ka india-lasi. Enamikul indialastest ohvitseridel oli asekuningalt saadud auaste (nn *Viceroy's Commission*). Kehtis põhimõte, et indialasest ülemale ei tohi alluda brittidest ohvitseri, allohvitseri ja sõdureid, seetõttu indialasi rügemendi-, pataljoni- ja kompaniülemate seas ei olnud. See põhimõte kaotas kehtivuse alles ilmasõja teisel poolel. Eraldi staatus oli arvukate valitsejaperekondade liikmetel, kellest osa oli õppinud Briti ülikoolides

või sõjakoolides ja keda sõja ajal rakendati enamasti staapides ja lävi-ohvitseridena.

Ebavõrdsest seisundist hoolimata olid India sõjaväelased oma staatusega rahul ega olnud kuigi altid vastu võtma India poliitikute üleskutseid kaasa lüüa rahvuslikus liikumises kuni sõjalise vastuhakuni välja. Selle üks kurikuulsamaid näiteid oli Armitsari veresaun 13. aprillil 1919, kui 50 gurkha, sikhi ja islamiusulist India sõdurit, I maailmasõja veteranid, tulistasid oma Briti ohvitseri käsul rahumeelselt meelt avaldanud rahvuslasi, kes protesteerisid oma liidrite vahistamise vastu. Surma sai sadu inimesi.

I maailmasõja esimeste lahingute suured kaotused tulid suure ootamatusega kõigile sõdivatele riikidele. Briti armee suunas mandrile oma ekspeditsioonikorpuse, kuid erinevalt üldise sõjaväeteenistuskohustusega Mandri-Euroopa riikidest puudusid brittidel suured reservid, ehkki vabatahtlikke esialgu jätkus. Niisiis saadeti peagi läänerindele ka India armee üksused. Esimesena astusid 1914. aasta septembris Lõuna-Prantsusmaal maale 129. Belutši rügemendi sõdurid, enamik neist Loode-Piiriprovintist värvatud puštud, aga ka pandžabi islamiusulised sõdurid ja sikhid. Autor suhtub oma uurimisobjekti suure sümpaatiaga ja tunnustab indialasi heade sõduritena, märkides siiski ära nende omaaegsete eurooplastest võitluskaaslaste esialgsed kõhklused. Indialased pidasid vastu ka Euroopa niiskele ja jahedale talvele – kliima Afganistani ja Pakistani piirialadel on karmimgi ning autor nendib, et India pataljonide liikmete haigestumus läänerindel oli väiksem kui eurooplaste üksustes. Pärast esialgseid segadusi hakati suurt tähelepanu pöörama logistilisele toetusele. India üksusi varustati külluslikult traditsiooniliste toiduainetega, pöörati tähelepanu sõdurite religioossete vajaduste rahuldamisele ning esmaklassilisele hoolitsusele haavatute ja haigete eest.

India üksused teenisid peaaegu kõigil Briti rinnetel. Kokku pani India armee välja seitse ekspeditsiooniväge. Force A võitles läänerindel, Force B Saksa Ida-Aafrikas (tänapäeva Tansaania mandriosa Tanganjika) kindral Paul von Lettow-Vorbecki väekoondise vastu. Samal eesmärgil saadeti Briti Ida-Aafrikasse (tänapäeva Keenia) Force C. Force D võitles Iraagis Osmani impeeriumi vastu, Force E ja F eri aegadel Egiptuses ja Lähis-Idas samuti Osmani impeeriumi, aga ka sakslaste vastu, ning Force G osales nurjunud Gallipoli operatsioonis Egeuse mere ääres.

Sõjaõnn on muutlik, väejuhid on erinevad ning suurte kampaaniate ja operatsioonide puhul muutus üha määravamaks logistika. Ei säästetud nurjumistest ka India üksusi. 1916. aastal said Briti väed, enamasti India sõdurid, lüüa Iraagis Kuti lahingus Tigrise ääres, kus britid sisse piirati ja nad 1916. aasta aprilli lõpus pärast viis kuud kestnud piiramist ja abioperatsioonide nurjumist alistusid. Langenute, haavatute ja sõjavangidena kaotati üle 40 000 mehe; türklased ajasid sõjavangid läbi Süüria kõrbe läände, mille käigus suri veel tuhandeid haigustesse, nälga ja kurnatusse. Suuri raskusi, eeskätt kliima, logistika ja esialgu ka oskamatu väejuhtimise tõttu põhjustas indialastele koos Lõuna-Aafrika vägedega kindral Lettow-Vorbecki üksuste jälitamine Aafrikas. Lettow-Vorbeck jäigi võitmatuks ja alistus alles pärast sõja lõppu. Ajastu mentaliteetidest annab aimu autori kirjeldatud juhtum, kus sakslased löid lahingukogemuseta lõuna-aafriklased taganema, nii et viimaste raskekuulipildujad jäid vaenlase kätte. Indialased vallutasid kuulipildujad sakslastelt tagasi ja tagastasid need lõuna-aafriklastele koos kirjakesega, milles oli palve neid mitte enam „india kulideks“ nimetada.

Ehkki autor keskendub indialaste lahinguteele ja juhtumistele suures ilmasõjas, ei jää tähelepanuta kõrgemas väejuhatuses toimunu. Morton-Jack kirjeldab detailselt Briti väejuhtide vastuolusid, mille põhjuste seas põimuvad erinev seisuslik taust, kindralstaabi- või välikomandörikogemus, lähedus ja ühised varasemad tuleristsed alluvate India üksustega kuni keeleoskuseni välja ning suurte strateegide inimeseludega mitteamvestamine mõne kohaliku tähtsusega võidu saavutamise nimel ennekõike läänerindel.

I maailmasõja rinnetel võeti palju vange, kuid üldises mõõtkavas oli nende seas indialasi üsna vähe. Palju suurem oli brittide pelg islamiusuliste indialaste deserteerumise ja võimaliku rakendamise ees Briti ülemvõimu vastu. Tuli silmas pidada, et Briti kuningal on kolooniates kümneid miljoneid islamiusulisi alamaid ning seda, et Türgi sultan oli ühtlasi sunniitide kaliif ehk universaalne usuliider, ja sedagi, et sakslased teadsid neid asjaolusid hästi ning kutsusid oma propagandas üles Briti-vastasele džihaadile. Hoolimata mitmest katsesest korraldada propaganda- ja luuoperatsioone Afganistanis ja Iraani piiril ning islamiusuliste Briti alamate seas ei saanud neid suurem edu. Sakslased saatsid vapra noore-

mohvitseri (jemadar) Mir Masti Afridi hõimust, kes oli läänerindel välja teeninud Briti sõjaliste teenete medali, kuid siis sakslaste poole üle läinud, Türgi kaudu läbi Pärsia Afganistani, et meelitada Afganistani emiir Saksa-Osmani leeri. Seiklusrikas retk lõppes tulemusteta. Mõnikord lahutas ilmasõda eri leeridesse ka india vendi – Mir Masti vend Mir Dast teenis 1915. aastal välja kõrgeima Briti sõjaväelise autasu Victoria risti ja võitles läänerindel kuni 1917. aastani. Mir Mast ise suri 1919. aastal kodukandi mägedes grippi.

Peamiselt India armee sõjaväelastele tuginesid ka kolm Briti operatsiooni Venemaa Kesk-Aasias 1918. aastal ja hiljem. 1918. aasta alguses saatsid britid 1400-mehelise põhiliselt india sõjaväelastest koosneva üksuse (nn Dunsterforce selle ülema, kindral Lionel Dunsterville'i järgi) Bagdadist läbi Pärsia Kaspia mere äärde eesmärgiga saada oma kontrolli alla meretransport ja Bakuu naftaallikad. Venemaal võimu haaranud enamlased olid sakslastega vaherahu sõlmimas ja kõige puuduses vaevlev Saksamaa vajas hädasti Venemaa ressursse. Teise 1918. aasta ekspeditsiooni, mida juhtis luureohvitser Wilfrid Malleon, eesmärk oli takistada tuhandete tonnide Turkestani puuvilla vedu Taga-Kaspia raudtee lääneharu kaudu (tänapäeva Turkmenistanis) Euroopasse. Seda puuvilla vajasid sakslased hädasti laskemoona valmistamiseks. Malleonile allutatud India rügemendid pidasid kaotusterohkeid lahinguid enamlastega, kusjuures viimaste poolel võitles ka tuhandeid endisi Keskriikide sõjavange, keda oli kinni peetud Kesk-Aasia laagrites (kokku hinnati nende arvu seal 40 000 mehele) ja kes nüüd otsisid iga võimalust kodumaale pääsemiseks. Nende meeste võimalik naasmine Saksa kaevikutesse läänerindel polnud just Briti huvides. Kolmas operatsioon oli väiksem – selle eesmärk oli luureteabe kogumine Taškendis ja selle ümbruskonnas Taškendi nõukogu kavatsuste kohta. Britid pelgasid alates Bresti rahust Nõukogude Venemaaga faktiliselt liidus olevate sakslaste operatsioone Briti India suunal. Kardeti, et sakslased kasutavad Kesk-Aasiat tugialana ja seal oleval endisi Saksa ja Austria-Ungari sõjavange sõduritena. Kuid laguneval Venemaal ja tema äärealadel valitsev tohutu segadus ning Keskriikide hääbuvad ressursid muutsid selle kartuse põhjendamatuks.

I maailmasõjas võitles India armee ridades – koos abi- ja tööüksustega – 1,5 miljonit meest, mida oli kokku samapalju, kui saatsid sõjatand-

ritele Austraalia, Uus-Meremaa, Vaikse ookeani saared, Lõuna-Aafrika, Kariibi mere saared, Kanada, Hongkong ja Singapur kokku. Sõjas sai surma umbes 34 000 India sõdurit, 2,25% India armeest, umbes 62 000 sai haavata. Võrdluses teiste riikidega oli langenute arv kaheksa korda väiksem kui serblastel, 24 korda väiksem kui türklastel ja 60 korda väiksem kui sakslastel. Langenutena kaotasid vähem mehi ainult Kreeka ja Portugal. Ühelt poolt annab see tunnistust suure sõja mastaapidest, teisalt aga näitab ka India armee üksuste väljaõpet, rakendamist ja tööüksuste osakaalu. Brittidele ei olnud juba siis impeeriumi-sisepoliitiliselt mõistlik raisata India sõdureid kahurilihana, ehkki India iseseisvumiseni jäi veel 30 aastat ja enne seda veel teinegi maailmasõda.

George Morton-Jacki töö allikateks on hulk kirjandust, suur kogus arhiivimaterjali kuni üksuste ja väekoondiste sõjategevuse päevikuteni välja, India sõdurite kirjad kodumaale, mida on säilinud muu hulgas sõjatsensuuri ametkondades, ja loomulikult mälestused. Suur osa india sõduritest olid tänapäeva mõistes kirjaoskamatud, ühendust kodustega aitasid pidada kirjaoskajate kaasvõitlejate kirjutatud ja teiste kirjaoskajate poolt kodumaal ette loetud kirjad. Autor aga ei keskendu ainult sõjategevusega seonduvale. Eriti huvitavad on alapeatükid India sõdurite suhetest kohalike elanikega Prantsusmaal kuni Prantsuse naistega sündinud sõdurilaste saatuseni välja, samuti indialaste muljed Prantsusmaa maa- piirkondade eluviisist ja heakorrast, millest saadud ideid hakkasid paljud veteranid pärast sõda rakendama oma räämas kodukülades. Eraldi peatükis käsitletakse sõjajärgset veteranipoliitikat Indias ning veteranide osalemist järk-järgult iseseisvuva India ühiskonnaelus. Ei maksa ka unustada, et Briti impeeriumi India armee traditsiooni kannavad edasi tänapäeva maailma ühed suurimad, India ja Pakistani sõjavägi.

Raamat on väga hea, teaberohe ja kokkuvõtlik käsitlus teemal, mille laialivalgumise oht on keskmisest palju suurem.

Toomas Hiio